

واکاوی سیاست‌های عربستان سعودی در مقابل صدور انقلاب اسلامی ایران با تأکید بر موسم حج (۱۳۶۸-۱۳۵۸)

صادق شفیعی^۱

وحید پاشائی^{۲*}

میثم نوروزی^۳

چکیده

هدف: واکاوی شیوه‌ها و روش‌های گسترش انقلاب اسلامی در عربستان سعودی، توسط ایران و اقدامات، شیوه‌ها و روش‌های ممانعت از گسترش انقلاب اسلامی، توسط عربستان سعودی محور اصلی این پژوهش است.

روش‌شناسی پژوهش: این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی با بهره‌گیری از منابع اصلی و اسناد موجود در مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه به شکل کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

یافته‌ها: ایام حج همواره فرصت بسیار مناسبی برای آشنایی دیگر مسلمانان جهان با ماهیت آرمان‌ها و اهداف انقلاب اسلامی بوده است. از این‌رو ایرانیان به روش‌های مختلف به‌ویژه برگزاری مراسم براهت از مشرکان سعی در انتقال ارزش‌های انقلاب اسلامی، طی مراسم حج را داشته‌اند، تا سایر مسلمانان را با آرمان‌های انقلاب آشنا کنند. اما عربستان سعودی که از سرایت انقلاب اسلامی ایران به این کشور نگران بود، اقدامات و مخالفت‌های گسترده‌ای برای جلوگیری از گسترش انقلاب اسلامی انجام داد به نحوی که در دهه نخستین انقلاب اسلامی، روابط ایران و عربستان به تیرگی گرایید.

نتیجه‌گیری: هرچند کشتار حجاج ایرانی در مکه مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر روابط دو کشور پس از انقلاب بوده، اما ریشه این حوادث بیش از آنکه ناشی از تفاوت نگرش در فلسفه حج، یا نحوه برگزاری آن باشد ناشی از ترس عربستان از صدور انقلاب اسلامی بوده است که باعث اقدامات و مخالفت‌های گسترده مذهبی و سیاسی و فرهنگی با ایران شد.

کلید واژه‌ها: انقلاب اسلامی، عربستان سعودی، حج، امام خمینی(ره)، گسترش انقلاب اسلامی، صدور انقلاب اسلامی.

Email: dr.shafiei@abru.ac.ir

۱- استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه آیتالله بروجردی

Email: v.pashaei@basu.ac.ir

۲- استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه بوعلی سینا (نویسنده

مسئول)

Email: m.norouzi@basu.ac.ir

۳- استادیار حقوق بین‌الملل عمومی، گروه حقوق، دانشکده علوم

انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۲۲

مقدمه

حج مهم‌ترین و بزرگ‌ترین اجتماع انسانی است که هر سال در جهان اسلام رخ می‌دهد و مظهر ایجاد وحدت میان مسلمانان است. حضور مسلمانان در این گردهمایی معنوی و بین‌المللی، چنان اثر بخش است که هیچ عبادت و برنامه‌ای را نمی‌توان جایگزین آن کرد. این فریضه نقطه تقاطع عبادت با سیاست و مرکز پیوند پرستش خدا با دیگر مسائل اجتماعی اقتصادی است. مراسم حج، افراد و گروه‌های زیادی را از مناطق، نژادها و سلیقه‌های مختلف در کنار یکدیگر قرار می‌دهد. این امر هویت واحدی را در مسلمانان پدیدار ساخته و وحدت و همدلی را در میان آنان تقویت می‌کند. با این وجود، تلاش دشمنان برای ایجاد تفرقه و دشمنی میان گروه‌های مسلمان باعث شد تا این مراسم طی ادوار مختلف با اهداف حقیقی خود فاصله گیرد، تا این که امام خمینی(ره) پس از به ثمر رساندن انقلاب اسلامی و بنیان نهادن نظام جمهوری اسلامی در ایران، مفاهیم و تعالیم اجتماعی و سیاسی قرآن را از غبار تحریف و غفلت به در آوردند و از جمله آثار بزرگ حج و اصل برائت از مشرکین را احیاء نمودند و مسلمین جهان را به شناخت و بصیرت نسبت به این عبادت بزرگ رساندند. ایشان ظرفیت حج را در فرایند تحقق بیداری اسلامی و در راستای وحدت جهان اسلام در مقابل استکبار و استعمار مطرح نمودند. با اصرار امام خمینی(ره) به صدور انقلاب، یعنی انتقال ارزش‌های معنوی و الهی آن و رساندن این رسالت به گوش جهانیان، حج ابراهیمی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شد و جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان کشوری با آرمان‌های اسلامی و ضد استکباری در پی استفاده بهینه از فرصت حج ابراهیمی برآمد. اما دشمنان اسلام و حاکمان برخی کشورهای اسلامی از این گردهمایی عظیم هراسان شدند و با انواع روش‌ها و ترفندها مانع برگزاری حج ابراهیمی شدند. با توجه به اهمیت این موضوع که از مسائل اساسی جهان اسلام است در پی آنیم که به پرسش زیر پاسخ دهیم:

سؤال پژوهش: مناسک حج چه ظرفیتی را برای صدور انقلاب اسلامی ایران داشته و واکنش عربستان در مقابله با گسترش انقلاب اسلامی چگونه بوده است؟

فرضیه پژوهش: فلسفه و رویکرد به حج در ایران بعد از انقلاب اسلامی در مقایسه با قبل از آن دگرگون شده که این دگرگونی‌ها ترس سعودی‌ها از سرایت انقلاب اسلامی به عربستان و واکنش شدید آن کشور را در پی داشت.

پیشینه پژوهش

تاکنون کتب و مقالات زیادی، در ارتباط با سیاست‌های صدور انقلاب اسلامی و موانع آن و همچنین حج ابراهیمی و کارکردهای آن تألیف شده است، که برخی از این پژوهش‌ها عبارتند از «کتاب سیاست صدور انقلاب اسلامی» اثر علی فلاح‌نژاد که به‌همت مرکز اسناد انقلاب اسلامی منتشر شده است. «کتاب بازتاب مفهومی و نظری انقلاب اسلامی در روابط بین‌الملل» که توسط محمدرضا

دهشیری و به همت انتشارات علمی و فرهنگی منتشر شده است. «کتاب بازتاب جهانی انقلاب اسلامی» که توسط منوچهر محمدی نگاشته شده و به همت پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی منتشر شده است. همچنین «مقاله نظریه پخش و بازتاب انقلاب اسلامی ایران بر عربستان سعودی» که توسط سیدمحمد صادق حسینی و ابراهیم برزگر در فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی و «مقاله ظرفیت‌های حج در تحقق بیداری اسلامی در اندیشه امام خمینی(ره)» که توسط محسن محمدی و محمدهادی فلاحزاده در فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی منتشر شده را می‌توان نام برد. اما می‌توان گفت هیچ‌کدام به واکنش‌های عربستان سعودی در مقابل گسترش انقلاب اسلامی ایران آن‌هم در موسم حج آن چنان که باید پرداخته‌اند. لذا نگارنده با تکیه بر منابع اصلی در پاره‌ای از موارد برای اولین بار در این موضوع، از اسناد موجود در مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه به روش کتابخانه‌ای به این موضوع پرداخته است. در این پژوهش به ظرفیت حج برای گسترش انقلاب اسلامی با توجه به نظریه صدور انقلاب امام خمینی(ره) پرداخته شده است. در ضمن بیان تأثیر انقلاب اسلامی بر کشور عربستان، روش و ابزار مورد استفاده جمهوری اسلامی برای گسترش انقلاب اسلامی به عربستان سعودی مورد بررسی قرار گرفته است؛ همچنین راهکارهای عربستان سعودی برای مقابله با گسترش انقلاب اسلامی بیان شده است.

چهارچوب نظری پژوهش

ریشه اکثر نظریات صدور انقلاب به نظریات انقلابیونی مانند لون تروتسکی و انقلاب‌های مارکسیستی باز می‌گردد (زم، ۲۰۰۱: ۱۶۳). هر چند انقلاب اسلامی ایران به این علت که یک انقلاب است شباهت‌هایی با دیگر انقلاب‌ها دارد. اما از نظر ایدئولوژی حاکم بر آن، با دیگر انقلاب‌ها تفاوت‌های زیادی دارد. تئوری تروتسکی بر اساس ایدئولوژی غیراسلامی مارکسیستی ارائه شده که توانایی تبیین و تحلیل انقلابی با ماهیت توحیدی و اسلامی را ندارد. زیرا به تعبیر امام(ره) انقلاب اسلامی از همه انقلاب‌ها جداست هم در پیدایش هم در کیفیت مبارزه هم در انگیزه انقلاب (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۲۰: ۱۷۶) لذا در این پژوهش سعی شده است از نظریه صدور انقلاب امام خمینی(ره) استفاده شود. امام خمینی(ره) معتقد بودند که اگر انقلاب در مرزهای جغرافیایی محبوس شود، قطعاً شکست خواهد خورد (صحیفه امام، ج ۱۲: ۲۰۳، ج ۱۵: ۲۳۹-۲۳۸)؛ از منظر ایشان، صدور ارزش‌های انقلاب به‌عنوان نقشه راه توسعه حوزه نفوذ اسلام و تحقق آرمان‌هایی چون آزادی، استقلال و رفاه جهانی معرفی شده است. اما نوع نگاه جهانی امام خمینی(ره) نشان دهنده‌ی ماهیت فرهنگی صدور در سیره ایشان، آن‌هم از طریق نشر ارزش‌های الهی، معنوی و انسانی در جهان به‌وسیله ایجاد شناخت و بیداری در مردم دنیا و افشاگری درباره استبداد و استکبار می‌باشد (صحیفه امام، ج ۱۳: ۲۸۱ و ۹۵ و ۴۸۸-۴۸۶؛ ج ۱۰: ۲۴۲؛ ج ۱۳: ۲۸۱). در این تفکر به بیداری و خودآگاهی ملت‌ها توجه شده تا ملت‌ها به این آگاهی برسند که نباید به سکوت رضایت دهند، باید اقدام کنند و

در تغییر سرنوشت خود دخیل باشند و سرنوشت خویش و دولت‌هایشان را نیز تغییر دهند. از نظر امام(ره)، صدور با سرنیزه، نه ممکن است و نه مطلوب (همان، ج ۱۳: ۴۸۸ و ج ۱۸: ۱۵۷). ایشان مرزهای ملی در جهان را به‌عنوان واقعیتهایی که مورد پذیرش جامعه جهانی است می‌پذیرفتند و در این باره فرمودند: «ما که می‌گوییم انقلاب را می‌خواهیم صادر کنیم، می‌خواهیم همین معنایی که پیدا شد، همین معنویتهایی که پیدا شده است... را صادر کنیم. ما نمی‌خواهیم شمشیر بکشیم و تفنگ بکشیم و حمله کنیم» (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۱۲: ۲۸۳). در واقع انقلاب اسلامی به دنبال کشورگشایی از نوع استعماری نیست بلکه در پی اشاعه تفکر متعالی خود است. چنین رویکردی به دنبال نشر و انتقال معنویت و تجربیات خود از راه‌های فرهنگی و تبلیغی و ارائه ارزش‌های اسلامی و آگاهی بخشی به مستضعفان و مسلمانان تحت ستم بدون دخالت مستقیم یا نظامی در امور سایر کشورهاست.

پیروزی انقلاب اسلامی و ترس از صدور آن

پیدایش انقلاب اسلامی در ایران یک رخداد بزرگ و به گفته رابین رایت تحلیل‌گر آمریکایی انقلاب کبیر بوده است (رایت، ۲۰۰۰: ۲۰). انقلاب اسلامی از یک سوء سابقه مبارزه پیروزمند بر علیه پادشاهی ۲۵۰۰ ساله را در بر داشت و از سویی دیگر یکی از متحدان استراتژیک غرب را از جمع دیگر متحدان منطقه‌ای خود خارج ساخته بود. علاوه بر آن، صاحب‌گفتمان جدیدی در سیاست خارجی خود شده بود که نفی سلطه‌پذیری و سلطه‌جویی، برقراری حکومت جهانی، حمایت از مستضعفان جهان و نهضت‌های آزادی‌بخش را در خود داشت.

پیروزی انقلاب اسلامی با استقبال ملت‌ها مواجه شد اما برخلاف ملت‌ها، دولت‌هایی که بنا به خواست صاحبان قدرت و طبقات خاص (نه براساس خواست عمومی ملت‌ها) بر اریکه قدرت تکیه زده بودند و شباهت زیادی میان خود و رژیم شاهنشاهی ایران دیده و احساس خطر می‌کردند و در عین حال شگفتی خود را هم ابراز می‌داشتند.

در این میان مناطق و جوامعی که دارای وجوه مشترک بیشتری با ملت ایران بودند، تأثیر بیشتری پذیرفته بودند؛ بدین ترتیب که ملت‌های مسلمان به‌ویژه شیعیان عموماً خوشحالی خود را از پیروزی انقلاب اسلامی ابراز داشتند و در واقع انقلاب را متعلق به خود دانستند. یکی از این مناطق و جوامع که بیشترین تأثیر از انقلاب اسلامی را پذیرفته بود کشورهای حاشیه خلیج فارس از جمله عربستان سعودی بود.

پیروزی انقلاب اسلامی ایران، ضربه‌ای کوبنده بر رژیم سعودی وارد کرد. اول به این دلیل که حکومت سعودی سلطنتی بوده و مانند شاه ایران وابسته به آمریکا و غرب بود. در نتیجه این نگرانی برای سعودی‌ها وجود داشت که اگر قیامی مردمی توانست رژیم شاه را سرنگون کند همین

سرگذشت می‌تواند برای آنها رخ دهد. دوم این که سعودی‌ها مدعی هستند که حکومتشان پرچمدار اسلام در جهان کنونی است و وهابیت بر بنیان‌های اصیل اسلام تکیه دارد و تنها کشوری هستند که فرامین قرآن را به اجرا می‌گذارند، آنها با تأکید بر سنت سلف صالح، تشیع را بدعت دینی می‌شمارند و می‌کوشند آن را دینی متفاوت و مجزا از اسلام معرفی نمایند و شیعیان را به زعم خویش رافضی می‌نامند و سازش اهل سنت با شیعیان را غیرممکن می‌دانند. اما شاهد انقلابی، در کشور همسایه خود بودند که به ادعای دوست و دشمن ریشه اسلامی داشت و خواستار اجرا کردن قوانین اسلام بود. در عین حال تفسیری متفاوت از اسلام سعودی ارائه می‌داد (آقایی، ۱۹۸۹: ۵۵-۵۶). انقلاب اسلامی، تنها یک چالش منطقه‌ای ساده برای عربستان نبود، بلکه یک چالش داخلی نیز بود زیرا امام(ره) رژیم‌های خلیج فارس را مظهر اسلام امریکایی می‌دانستند و آنها را نکوهش می‌کردند (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۲۰: ۳۵). دعوت برای سرنگونی حکومت‌های فاسد و طرفدار آمریکا که از ایران صادر می‌شد در بین بخش‌های زیادی از اقلشار ضدغربی و مذهبی عربستان مورد استقبال واقع شد (واسیلیف^۱، ۱۹۹۸: ۴۶۹)؛ و شیعیان مستقر در استان شرقی عربستان، با برگزاری تظاهرات و اعتراض این دعوت را اجابت کردند (گاوز^۲، ۲۰۰۲: ۱۹۷). این اعتراضات در عربستان تنها به شیعیان منحصر نشد، بلکه وهابیون و اهل تسنن نیز در مواجهه با انقلاب اسلامی و اسلام خواهی، کشتش فراوانی از خود نشان دادند (شفیعی، ۲۰۱۷: ۴). از نظر آنها، امام‌خمینی(ره) به‌علت پیروزی‌اش، یک نمونه دوری‌ناپذیر از انقلاب و جهان‌بینی بود (فولر^۳، ۱۳۷۳: ۹۳-۱۰۰)؛ در حقیقت، انقلاب اسلامی ایران از همان بدو تأسیس دارای اهداف و راهبردهای جهانی بود و به همین دلیل نیز از همان ابتدای پیروزی‌اش مخالف‌های منطقه‌ای و جهانی با آن آغاز شد (حسینی و برزگر، ۲۰۱۳: ۱۸۴). بروز برخی از رخدادها فوق‌همچنین پافشاری ایران بر «صدور انقلاب اسلامی» و تبلیغات سوء دولت‌های غربی به‌ویژه آمریکا علیه ایران، سبب شد که، عربستان، جمهوری اسلامی ایران، را یک تهدید خطرناک تلقی کند. اصولاً عربستان که سیستم حاکمیت آن شبیه ایران پیش از انقلاب، که یک شخص در رأس قدرت بود و این شخص در برابر اعتراضات داخلی و خارجی تنها به قدرت‌های خارجی و به‌ویژه آمریکا متکی بود، با انقلابی که ماهیت ضد استبدادی و استکباری داشت نمی‌توانست سازگار باشد. و از آن طرف ایران انقلابی به خاطر جنبه انقلابی بودنش سریع نوک حملات تبلیغی خود را به سمت عربستان و دیگر دولت‌های مرتجع عرب نشانه رفت (اخوان کاظمی، ۲۰۰۰: ۱۲۲)؛ و با تعابیری چون دُول دست‌نشانده، شیخ‌نشین‌های مرتجع، نوکر آمریکا و جیره‌خوار غرب هجوم تبلیغاتی خود را بر علیه دولت‌های عربی منطقه از جمله عربستان، شروع کرد و به‌طور

1. Vassiliev

2. Gause

3. Fuller

ویژه اجازه تأسیس و فعالیت «حزب انقلاب اسلامی شبه جزیره عربستان» را در تهران داد (سبزواری، ۲۰۱۲: ۷۶).

اما مبارزه طلبی ناشی از ظهور انقلاب اسلامی ایران برای دولت سعودی، بسیار دشوار بود. به قول شیرین هانتر «رویاریوی با رادیکالیسم سکولار و کمونیسم به‌عنوان پدیده‌هایی ضد اسلامی، خدانشناس و نامشروع برای عربستان آسان بود، اما عربستان نمی‌دانست با پدیده‌ای که خود را نماینده اسلام واقعی و آنها را نماد اسلام آمریکایی می‌دانست، چگونه مقابله کند» (هانتر، ۲۰۰۱: ۲۶۰). از طرف دیگر موسم حج بیشترین محل تماس و اصطکاک بین جمهوری اسلامی ایران و عربستان بود. موسم حج بهترین زمان برای تبلیغ و روشنگری بر علیه سلطه مستکبرین و دمیدن جسارت به کالبد خسته و بی‌رمق ستم‌دگانی بود که قرن‌ها بر اثر استکبار و استبداد اعتماد به نفس خود را از دست داده بودند و نیز بهترین زمان برای آشنایی مشتاقان انقلاب اسلامی با مفاهیم و مؤلفه‌های این انقلاب بود. لذا جمهوری اسلامی ایران در موسم برگزاری حج درصدد انتقال تجربه موفق خود در شکست استکبار و استبداد بود (شفیعی، ۲۰۱۷: ۱۴).

حج و صدور انقلاب اسلامی

امام خمینی(ره) پس از به ثمر رساندن انقلاب اسلامی و تأسیس نظام جمهوری اسلامی در ایران، مفاهیم و تعالیم اجتماعی و سیاسی قرآن را از غبار غفلت به درآورد و در این بین، از حج تعریفی جدید ارائه دادند. و در فضای بازآفرینی تفکر دینی، حج ابراهیمی و اصل «برائت از مشرکین» را احیاء نمودند و مسلمین جهان را به شناخت و بصیرت اجتماعی و سیاسی نسبت به این عبادت بزرگ رسانیدند. از دیدگاه ایشان حج فاقد اعلان برائت و بی‌زاری از عملکرد و جنایات قدرت‌های استکباری و استعمارگر، بی‌روح و بی‌اثر است و با حج ابراهیمی و حج محمدی(ص) در تضاد است (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۲۰: ۲۲۹). زیرا اگر قرار باشد همه ملت‌های مسلمان از هر نژاد و کشور و با هر رنگ و زبان در حج گرد هم آیند و وحدتی عظیم و شکوهمند را ایجاد کنند و از این گردهمایی بزرگ بهره‌های لازم اجتماعی و سیاسی را نبرند، چه سودی بر این تجمع قابل تصور و تحقق است. آیا در چنین شرایطی، بود و نبود این تجمع و وحدت یکسان نخواهد بود؟! ایشان در این باره می‌فرمایند: «...میلیون‌ها مسلمان هر سال به مکه می‌روند و پا جای پای پیامبر و ابراهیم و اسماعیل و هاجر می‌گذارند، ولی هیچ کس نیست که از خود بپرسد ابراهیم و محمد(ص) که بودند و چه کردند؛ هدفشان چه بود؛ از ما چه خواسته‌اند؟ گویی به تنها چیزی که فکر نمی‌شود همین موضوع است. مسلماً حج بی‌روح، حج بی‌وحدت و حجتی که با برائت جستن از کفر و شرک همراه نباشد، حج نیست» (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۲۰: ۲۲۹). امام(ره) شرکت همگانی در مراسم برائت را «وظیفه» زائران خانه خدا می‌دانستند و بر آن تأکید داشتند و همه حجاج، چه ایرانی و چه غیر ایرانی را، به شرکت در مراسم اعلام برائت دعوت و در عین حال از تفرقه، بر حذر می‌داشتند. امام در مورد اهمیت

برائت از مشرکین فرمودند: «راهپیمایی مکه و مدینه است که بسته‌شدن شیرهای نفت عربستان را به‌دنبال دارد. راهپیمایی‌های برائت در مکه و مدینه است که به نابودی سرسپردگان شوروی و امریکا ختم می‌شود» (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۲۰: ۲۳۳). امام(ره) برخلاف روحانیون حجاز، که حج را مراسم و مناسکی کاملاً فردی و غیرسیاسی می‌خواندند (هیئة الکبار العلماء، ۱۴۰۸ هـ.ق: ۳۸۹ - ۳۹۴)؛ حج را فریضه‌ای عبادی، سیاسی می‌دانستند که جنبه‌ی سیاسی آن نیز عبادت است و اهمیت جنبه‌ی سیاسی در حد جنبه‌ی عبادی آن می‌باشد (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۱۸: ۶۶). بر این اساس فلسفه و رویکرد به حج بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در مقایسه با قبل از آن دگرگون شد. مناسک حج که از مبانی دین اسلام است، پس از انقلاب اسلامی برای انجام مقاصد خارجی انقلاب اسلامی مورد اهتمام واقع شد. بنیانگذار انقلاب اسلامی که حجاج را رسولان انقلاب اسلامی می‌دانستند؛ از آغاز انقلاب اسلامی هر سال به‌زوار خانه خدا پیام می‌دادند و خواهان برگزاری مناسک حجی با مضمون واقعی آن می‌شدند (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۲۰: ۲۳۳)؛ و انقلابیون ایرانی نیز برای حفظ و گسترش انقلاب توجه شایانی به مناسک حج داشتند و آرام آرام واژه انقلابی «حج برائت» به ادبیات سیاسی جهان اسلام وارد شد که مفهوم آن نفی سلطه استکبار، استبداد، احیای اسلام و وحدت مسلمین بود. شکوه و عظمت راهپیمایی‌های برائت با شعارهای یکسان و آرمان‌های مشترک و در برابر دیدگان حجاج کشورهای مختلف می‌توانست به کانون خروشان برای تأثیرگذاری انقلاب اسلامی و نهایتاً بیداری اسلامی بدل گردد. هم‌چنان که اقبال حجاج کشورهای گوناگون از این مراسم و گسترش تدریجی آن تأییدکننده ادعای فوق است (حشمت‌زاده، ۲۰۰۸: ۹۶).

در مقابل عربستان که پیوندهای محکمی با غرب و به‌ویژه آمریکا داشت از سرایت انقلاب به این کشور نگران بود و سعی داشت به بهانه‌های مختلف مانع برگزاری مراسم برائت از مشرکین شود. مثلاً روحانیون حجاز، حج را مناسکی صرفاً فردی خواندند (الوادعی، ۱۴۰۷ هـ.ق: ۴۴)؛ و توجه به مسائل اجتماعی و برپایی تظاهرات در حج را مزاحمت برای حجاج و حتی بدعت معرفی نمودند و مشمول آیاتی چون «... ولا جدال فی الحج» دانستند (بقره، ۱۹۷)؛ و همچنین سب و لعن دشمنان را مردود و انحراف از دین می‌دانستند (انعام، ۱۰۸) و آن را جسارت به مکه و کعبه مطرح کردند (هیئة الکبار العلماء، ۱۴۰۸ هـ.ق: ۳۸۹ - ۳۹۴)؛ و حتی دولت سعودی بر این معنی تأکید داشت که از رسول اکرم(ص) در مراسم حج جز تلبیه و دعا و نیایش روایتی وارد نشده و شعار دادن بر ضد دشمنان و فریاد زدن مغایر اهداف حج و معصیت است (مملکة العربیة السعودیة، ۱۴۰۶ هـ.ق: ۶ - ۷).

آغاز قیام و اعتراض در عربستان سعودی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران دو رویداد مهم در عربستان رخ داد، که باعث وحشت بیشتر سعودی‌ها از انقلاب اسلامی شد. نخست: در اول محرم ۱۴۰۰ هـ.ق/ ۱۳۵۸ هـ.ش یعنی هنگامی که ۹ ماه از پیروزی انقلاب اسلامی می‌گذشت (دو هفته پس از تسخیر سفارت امریکا)، مسجدالحرام،

توسط اعضای مسلح «جماعت سلفی محتسبه» به رهبری جهیمان العتیبی اشغال گردید (کمالی، ۲۰۱۲: ۳۶). افراد مسلح به صحن حرم شریف وارد شده و مسجدالحرام را به نشانه اعتراض به حکومت سعودی اشغال کردند (عظیمی، ۱۹۹۵: ۸۹). در این قیام تظاهرکنندگان به رسواسازی شاه فهد و برادرش فؤاد پرداختند (محمدی، ۲۰۰۷: ۱۶۵). جهیمان العتیبی پایان دادن به حکومت سعودی را از اهداف خود برشمرد (فاضلی‌نیا، ۲۰۰۷: ۱۰۳). هولناک‌ترین قسمت قیام العتیبی آن بود که از گفتمانی شبیه به انقلاب اسلامی برای محکومیت رژیم سعودی بهره می‌برد (ابراهیم، ۲۰۰۸: ۱۴۳). دوم: شیعیان عربستان پس از به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی شهادت بیشتری پیدا کردند و در محرم ۱۳۵۸ مراسم عزاداری امام حسین(ع) را که در عربستان غیرمجاز است، برپا نمودند (آقایی، ۱۹۸۹: ۸۴-۸۵). تظاهرکنندگان، در قطیف با علنی کردن مراسم زیارت عاشورا و با در دست داشتن تصاویر امام خمینی(ره) به تظاهرات علیه حکومت پرداختند (شورمیچ، ۲۰۱۷: ۱۰۸). اما در روزهایی که توجه جهان به ایران و سرنوشت گروگان‌های آمریکایی بود، حکومت عربستان توانست این دو بحران را با خونریزی تمام عیار پایان دهد. لذا از همان هنگام بدبینی ریاض و به تئوری صدور انقلاب از تهران بیشتر شد. بعد از این واقعه تماس عربستانی‌ها با ایرانی‌ها در موسم حج و گفتگو و تبادل نظر با آنها برای اتباع عربستان سعودی ممنوع گردید (فوییه، ۱۹۹۵: ۱۹۴). باری روزن در کتابش تحت عنوان انقلاب ایران می‌نویسد: انقلاب آیت‌الله خمینی در ایران به‌عنوان تهدیدی ایدئولوژیک برای عربستان سعودی و نیز تغییری در وضعیت استراتژیک منطقه انگاشته می‌شود (روزن، ۲۰۰۰: ۸۱).

در رابطه با اهمیت مناسک حج و براءت از مشرکین در امتداد اهداف انقلاب اسلامی می‌توان گفت که ادامه حج با براءت و گسترش پیامدهای برون مرزی انقلاب این توقع را برمی‌انگیخت که به زودی همه‌ی مسلمین و مستضعفین دنیا با سرمشق‌گیری از مردم ایران، با فهم حقانیت و مظلومیت انقلاب اسلامی، در همه جا علیه استکبار و استبداد دست به کار خواهند شد و با این روش راه دوام و گسترش انقلاب اسلامی ایران را، خواهند گشود. زیرا برگزاری تظاهرات براءت از مشرکین با اقبال حجاج کشورهای مختلف مواجه شده بود. به‌طوری که جمعیت شرکت کننده در راهپیمایی‌های براءت گاهی به چند صد هزار نفر هم رسیده بود (روزنامه کیهان، ۲۰ سپتامبر ۱۹۸۱ و ۲۱ سپتامبر ۱۹۸۱). از آنجا که مسئولیت برگزاری مراسم حج، بر عهده دولت عربستان بود، مقامات ایرانی تلاش بسیاری را برای متقاعد کردن طرف مقابل جهت برگزاری تظاهرات به عمل آوردند، با این همه، دامنه اختلافات سال به سال گسترده‌تر می‌شد به‌عنوان نمونه در سال ۱۳۶۰ در شهر مکه راهپیمایی عظیمی به سمت مسجدالحرام برگزار شد که شرکت‌کنندگان در آن نزدیک به یک میلیون نفر و صفوف آن به چند کیلومتر رسید (روزنامه اطلاعات، ۱۲ اکتبر ۱۹۸۱). در این سال برخوردهایی میان زائران ایرانی و مأموران امنیتی سعودی ایجاد شد به‌ویژه در سال ۱۳۶۱ منجر به برهم‌خوردن تظاهرات و ضرب و شتم زائران گردید (روزنامه اطلاعات، ۱۲ سپتامبر ۱۹۸۲). و هر سال به تعداد

جمعیت و شدت آن افزوده می‌شد. این راهپیمایی‌ها باعث وحشت سعودی‌ها و نشان دهنده موفقیت جمهوری اسلامی در انتقال پیام انقلاب اسلامی ایران، به حجاج سایر کشورها بود. و هر ساله جمعیت انبوهی از حجاج غیرایرانی به ستادهای تبلیغی ایران در مکه و مدینه برای شناخت انقلاب اسلامی هجوم می‌آوردند.

عربستان که در برخورد با راهپیمایی برائت دچار سردرگمی شده بود، تا چند سال با این پدیده به‌طور کج‌دار و مریز برخورد کرد، آزاد گذاشتن مراسم حج می‌توانست انقلاب اسلامی را گسترش دهد و ارکان قدرت عربستان را تهدید نماید. سرکوب و برخورد با راهپیمایی برائت نیز دارای خطرات و هزینه‌های سنگینی بود که عربستان بدون کمک قدرت‌های بزرگ جسارت انجام آن را نداشت. اما سرانجام سیر حوادث جنگ تحمیلی و نگرانی قدرت‌های بین‌المللی از گسترش روز افزون انقلاب اسلامی این فرصت در اختیار عربستان قرار داد تا با مراسم برائت از مشرکین حجاج برخورد خشن و قهرآمیزی انجام دهد. نیروهای امنیتی آل سعود روز ششم ذی‌الحجه سال ۱۴۰۷ قمری (۹ مردادماه ۱۳۶۶ شمسی) مراسم برائت از مشرکین را به خاک و خون کشیدند. این حادثه بزرگترین ضربه را به روابط دو کشور وارد نمود. در این حادثه خونین بیش از چهارصد تن از حجاج به شهادت رسیدند که ۳۲۵ تن از آنان ایرانی بودند (میردامادی، ۱۹۹۰: ۶۸۵). امام (ره) در پی این واقعه فرمودند: که حتی اگر از جنایات صدام بگذریم جنایت آل سعود در این حادثه غیرقابل بخشش است (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۲۰: ۱۴۵). پس از این حادثه خونین مردم خشمگین تهران در تاریخ ۱۳۶۶/۶/۲۶ به سفارت عربستان حمله کرده و به ضرب و شتم دیپلمات‌های سعودی پرداختند. یکی از این دیپلمات‌ها به نام الغامدی از شدت جراحات وارده، جان سپرد. این حوادث موجب تیرگی روابط دو کشور شد و نهایتاً عربستان در تاریخ ۱۳۶۷/۲/۶ (آوریل ۱۹۸۸) اقدام به قطع یک‌جانبه مناسبات سیاسی با جمهوری اسلامی نمود (رحمانیان، ۲۰۱۵: ۲۶۱).

چگونگی صدور انقلاب اسلامی به عربستان سعودی

در بررسی چگونگی صدور انقلاب اسلامی به عربستان سعودی به موارد زیر می‌توان اشاره نمود:

۱. اجازه ورود به ایران برای اتباع شیعه عربستان با هدف آموزش در مدارس دینی قم بدون درج مهر ورود روی گذرنامه آنها (حسینی و برزگر، ۲۰۱۳: ۱۷۹). مهم‌ترین نهادی که این وظیفه را انجام داده است حوزه علمیه قم است که با جذب طلاب عربستانی و سپس اعزام آنها به کشور خود این امر را به انجام رسانده است. اخراج، محدود کردن و ترور این مبلغین نشان از اهمیت و تأثیرگذار بودن این مبلغین دارد.

۲. برگزاری مراسم باشکوه دعای کمیل در مدینه، با مضامین ناب توحیدی که در رد اتهام شرک نسبت به شیعیان بسیار اثرگذار است و مراسم برائت از مشرکین، دعای عرفه، جلسات معرفت‌افزایی در کاروان‌ها با حضور و مشارکت گسترده زائران، برگزاری برنامه‌های قرآنی با حضور قاریان ممتاز

کشوری و بین‌المللی، برگزاری همایش‌های ویژه اهل سنت در مدینه و مکه که با استقبال گسترده زائران اهل سنت روبه‌روست (مصاحبه با سیدعلی قاضی عسگر، روزنامه جمهوری اسلامی، ۲۴ ژوئیه سال ۲۰۱۹).

۳. از مهم‌ترین ابزارهای صدور اسلام در صدر اسلام آموزش و اعزام مبلغان به سایر نقاط برای تبلیغ اسلام بوده است در انقلاب ایران نیز از این شیوه برای افزایش آگاهی نسبت به مذهب تشیع در کشورهایی مانند عربستان استفاده شده است (یزدانی، ۲۰۱۲: ۲۶۴).

۴. راه‌اندازی و حمایت از دفتر جبهه آزادی‌بخش شبه جزیره عربستان در تهران (نجاتی، ۲۰۱۵، سایت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی): انقلاب اسلامی با توجه به هویت سیاسی، مذهبی که داشت نمی‌توانست نسبت به جنبش‌های آزادی‌بخش و اسلامی بی‌تفاوت باشد و تلاش نمود با برقراری ارتباط و حمایت از این جنبش‌ها تجربیات خود را به این جنبش‌ها منتقل نماید و باعث ایجاد زمینه رشد و شکوفایی آنان شود. جمهوری اسلامی حمایت از این جنبش‌ها را در اولویت قرار داد و حتی در زمانی که خود با مشکلات عدیده روبه‌رو بود، دست از حمایت از این جنبش‌ها بر نداشت. این حمایت‌ها باعث نفوذ عمیق ایران در این جنبش‌ها و آشنایی با اهداف و آرمان‌های انقلاب گشت (فلاح‌نژاد، ۲۰۰۵: ۱۰۱-۱۰۸). که نمونه بارز آن حمایت از دفتر جبهه آزادی‌بخش شبه جزیره عربستان در تهران بود.

۵. وسایل ارتباط جمعی: امروزه وسایل ارتباط جمعی مهم‌ترین وسیله اطلاع‌رسانی و شکل‌دهی افکار عمومی است و دولت‌ها با استفاده از این وسایل سعی دارند تا بر افکار عمومی کشور خود و همچنین سایر ملل تأثیر بگذارند و فضا را برای مقبول کردن سیاست‌های خود و همراهی ملت‌ها با آن محیا کنند (لازار، ۲۰۰۱: ۸۶). امام (ره) نیز بر استفاده از این وسایل برای صدور انقلاب تأکید داشتند (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۱۸: ۲۴۳). از جمله وسایلی که تأثیر بسزایی در صدور انقلاب داشتند، برنامه‌های رادیویی به زبان‌های مختلف، تقویت فرستنده‌های تلویزیونی برای کشورهای همجوار، انتشار مجلات، روزنامه‌ها، پوسترها و بروشورهایی که انقلاب اسلامی را ترویج و مردم را با اهداف و ماهیت انقلاب آشنا می‌کردند (فلاح‌نژاد، ۲۰۰۵: ۸۱). این وسایل ارتباط جمعی نقش مهمی در روشن کردن افکار عمومی ملت‌ها داشت. مثلاً در اختیار گذاردن بخش عربی صدای تهران به جنبش طلایه‌داران رسالت که ساعت‌ها برنامه برای اقشار مختلف عربستان و به‌ویژه استان شرقی عربستان پخش می‌کرد. این رادیو از شیعیان می‌خواست تا به اعتراضات خود علیه رژیم سعودی ادامه دهند (ابراهیم، ۲۰۰۸: ۱۶۲). البته بخشی از معرفی انقلاب به ملل مختلف توسط رسانه‌های کشورهای دیگر و عموماً غربی انجام شد که علی‌رغم سیاه‌نمایی و مخدوش کردن چهره انقلاب، باعث آشنایی و توجه مردم به انقلاب ایران می‌شد.

۶. شاید یکی از مهم‌ترین عوامل صدور انقلاب، شخصیت امام خمینی (ره) و نفوذ ایشان بین مستضعفان جهان بود، که باعث شد نور امید در ضمیر آنها روشن شود (اخوان کاظمی، ۲۰۱۷: ۱۱).

این عامل به اندازه‌ایست که در خیلی از نقاط دنیا انقلاب ایران با نام امام خمینی(ره) شناخته می‌شود تا جایی که ما در دور افتاده‌ترین و مستضعف‌ترین نقاط جهان می‌توانیم تمثال ایشان را مشاهده کنیم و نام امام(ره) در هیچ کجا، ناشناخته نیست.

۷. یکی از عوامل صدور انقلاب مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی می‌باشد (یزدانی، ۲۰۱۲: ۲۵۸).

۸. یکی از عوامل صدور انقلاب سازمان و گروه‌های شیعی نزدیک به جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

۹. انتقاد مسئولین جمهوری اسلامی از حکام عربستان و منش آنها در قبال مسائل جهان اسلام و روابط نزدیک آنها با آمریکا، باعث گسترش انقلاب بوده است (اخوان کاظمی، ۱۹۹۴: ۳۵).

۱۰. از جمله مواردی که در صدور انقلاب نقش مؤثری دارد کنگره‌ها و سمینارهایی هستند که در داخل و خارج از کشور با حضور نخبگان و برگزیدگان ملت‌های مختلف برگزار می‌شود، از جمله کنگره و سمینارهایی که توسط بعثه رهبری در طی مراسم حج برگزار می‌شود یا کنگره‌هایی که به مناسبت سالگردهای پیروزی انقلاب، رحلت امام خمینی(ره)، روز قدس و مبعث برگزار می‌شود این سمینار نقش مهمی در روشنگری و و بیداری نخبگان و تغییر نگرش نسبت به نظام جمهوری اسلامی دارد (یزدانی، ۲۰۱۲: ۲۶۴).

۱۱. ترجمه و انتشار کتب مربوط به بزرگان انقلاب و توزیع آن در مراسم حج: ترجمه کتب بزرگانی نظیر شهید مطهری، شهید بهشتی، علامه طباطبایی، دکتر شریعتی و امام خمینی(ره) و توزیع آن میان مردم کشورهای مختلف تأثیر مهمی در آشنایی با عقاید شیعی تفکرات اسلامی انقلابی و حکومت اسلامی داشته است از این میان کتب دکتر شریعتی و شهید مطهری هنوز هم میان اهل تسنن تجدید چاپ می‌شود و مورد استفاده و استناد قرار می‌گیرد.

۱۲. صدور حکم ارتداد و اعدام سلمان رشدی توسط امام خمینی(ره): امام(ره) با این اقدام، عربستان سعودی که ادعای پرچمداری جهان اسلام را داشت، تحقیر کردند. از طرف دیگر این حکم که در راستای صیانت از اصل اسلام بود و فراگیری رسالت انقلاب اسلامی را برای همه‌ی امت اسلام عیان کرد (حسینی و برزگر، ۲۰۱۳: ۱۸۰).

۱۳. سفارتخانه‌ها و رایزنی‌های فرهنگی: وزارت امور خارجه دارای یک نقش کلیدی در گسترش انقلاب می‌باشد و از همین روست که امام(ره) اعتقاد داشتند که این وزارتخانه می‌تواند موجودیت اسلامی، انقلاب را نشان بدهد (صحیفه نور، ۱۹۹۱، ج ۱۶: ۴۶). جایگاه این وزارتخانه در گسترش انقلاب به اندازه‌ای بود که بعضی از کشورها روابط دیپلماتیک خود را با جمهوری اسلامی کاهش دادند. سفارتخانه‌ها از طریق انتشار بروشورها، اعلامیه‌ها، برگزاری نشست‌ها و همایش‌ها و ارتباط با رسانه‌ها به تبیین ابعاد انقلاب و اهداف آن پرداختند. همچنین سفرای ایران با ارائه توضیحات و

اطلاعات لازم به دولت‌ها و ارتباط مؤثر و دوستانه با آنها زمینه گسترش انقلاب و زدودن نگرش منفی از انقلاب اسلامی را فراهم کردند (حشمت‌زاده، ۲۰۰۸: ۹۶).

۱۴. پیشرفت‌های نسبی ایران در زمینه‌های مختلف اقتصادی، علمی، نظامی، فرهنگی و سیاسی در گسترش انقلاب اسلامی تأثیرگذار بوده است. سربلندی از جنگی نابرابر، پیروزی سیاسی در اهداف منطقه‌ای و مقاومت در برابر انواع تهدیدات و تحریم‌ها از یک سو و پیشرفت‌های علمی و صنعتی از سوی دیگر برای مردم و نخبگان عربستان محل تأمل است (سبزواری، ۲۰۱۲: ۱۷۰).

ادعاهای عربستان درباره‌ی ایران

مهم‌ترین مسائل تهدیدآمیز مطرح شده از سوی سعودی‌ها درباره ایران، سیاست صدور انقلاب و تلاش برای سرنگونی دولت‌های منطقه، ایجاد هسته‌های خفته هواداران ایران در کشورهای عربی، آموزش اتباع کشورهای عربی برای انجام عملیات به اصطلاح خرابکارانه، تلاش برای بین‌المللی کردن حرمین شریفین و طرح شعارهای ضدآمریکایی و ضدصهیونیستی به منظور جلب نظر شهروندان اهل سنت منطقه می‌باشد (الشرق الاوسط، مورخ ۱۴۰۷/۱۲/۷ هـ.ق).

موانع گسترش انقلاب اسلامی به عربستان سعودی

در بررسی موانع گسترش انقلاب اسلامی در عربستان سعودی به دو دسته موانع می‌توان اشاره نمود:

الف- اقداماتی که عربستان سعودی در مواجهه با مسئله حج، حجاج و زائران انجام داده است. یکی از موارد قابل توجه برای سعودی‌ها، فعالیت حجاج ایرانی مانند تظاهرات و تبلیغات به‌ویژه تماس حجاج سایر کشورها با حجاج ایرانی بوده است. و به منظور مقابله با آن میلیارد‌ها دلار اختصاص داده و اعمال ناشایست و گاه وحشیانه نسبت به حجاج ایرانی روا می‌داشتند (اسناد وزارت امور خارجه سال‌های ۱۳۶۲-۱۳۶۴ کارتن ۲۴ پرونده ۲۱۸/۲/۲ صفحات ۲۱۴-۲۱۲).

که برای روشن شدن موضوع نمونه‌هایی از آن بیان می‌شود:

۱. انتشار روزنامه فارسی‌المدینه جهت تبلیغ و انحراف حجاج ایرانی که در سال ۱۳۶۲ تأسیس شد و بعد از چند صد شماره به علت عدم استقبال تعطیل گردید (اسناد وزارت امور خارجه سال‌های ۱۳۶۲-۱۳۶۴ کارتن ۲۴ پرونده ۲۱۸/۲/۲ صفحات ۲۱۴-۲۱۲).

۲. تأخیر در اعطای روادید هیأت اعزامی به‌ویژه هیأت اجاره منازل (اسناد وزارت امور خارجه سال‌های ۱۳۶۲-۱۳۶۴ کارتن ۲۴ پرونده ۲۱۸/۲/۲ صفحات ۵۴-۵۲).

۳. برخورد ناشایست و اعمال خشونت آمیز با حجاج ایرانی از بدو ورود به فرودگاه و بازرسی شدید بدنی و معطل کردن بی‌مورد مسئولین ایرانی

۴. ایجاد محدودیت در زمینه‌های مختلف اعم از کتاب، ادعیه، ارتباطات تلفن حمل و نقل و پرواز حجاج و بی‌توجهی نسبت به فراهم نمودن امکانات در جحفه.

۵. تبلیغات سوء در سطح گسترده علیه انقلاب اسلامی به انحراف کشاندن افکار عمومی و تهمت زدن به زائران و حجاج ایرانی مبنی بر شرک و انجام افعال و اذکار حرام و توهین به مذهب تشیع.

۶. تهمت زدن به زائران و حجاج ایرانی مبنی بر ایجاد آشوب و مزاحمت برای زائران و حجاج دیگر کشورها.

۷. بکارگیری فراریان رژیم پهلوی و اتباع افغانی که فارسی زبان هستند برای خیرچینی و ایجاد تفرقه.

۹. برگشت زائران ایرانی به خاطر همراه داشتن عکس امام خمینی(ره) (اسناد وزارت امور خارجه سال‌های ۱۳۶۲-۱۳۶۴ کارتن ۲۴ پرونده ۲۱۸/۲/۲ صفحه ۵۰).

۱۰. توجیه عمره‌گذاران و حجاج سعودی برای تأثیرگذاری بر روی حجاج ایرانی

ب- اقدامات کلی و اساسی عربستان سعودی که در مواجهه با گسترش روز افزون انقلاب اسلامی انجام داده است:

۱. ایجاد شکاف فارسی - عربی (عربی - عجمی): از عواملی که مستمسک برای تبلیغات علیه ایران و مانعی برای صدور انقلاب ایران شد همان گرایش‌های پان عربیستی بود، که توسط دولت‌های عرب بعد از آغاز جنگ مستمسک قرار گرفت. دولت عراق نیز از این حربه استفاده کرد تا جنگ خود را نوعی جنگ عرب - عجم نشان دهد و حمایت اعراب را جلب نماید و این مسئله روی افکار عمومی جهان عرب که درصد قابل توجهی از جهان اسلام و یکی از مخاطبان اصلی و اولیه انقلاب اسلامی بودند، تأثیر منفی داشته باشد. البته در میان جهان عرب بزرگانی نیز وجود داشته‌اند که فارس و شیعی بودن انقلاب اسلامی را مانعی برای پذیرش آرمان‌های آن ندانسته‌اند. افرادی مانند شهید فتحی شقاقی رهبر سازمان جهاد اسلامی فلسطین که انقلاب اسلامی را یک انقلاب سنی - شیعی اعلام نمود (شقاقی، ۱۹۹۶: ۷ و ۸) همچنین سازمان انقلاب اسلامی جزیره العرب، که بیان داشت که انقلاب ایران یک انقلاب اسلامی است و آن را انقلاب «ما» نامید (ابراهیم، ۲۰۰۸: ۱۷۷).

۲. تلاش گسترده در جهت تبلیغ وهابیت: مهم‌ترین ایدئولوژی رقیب جمهوری اسلامی و انقلاب اسلامی، وهابیت بوده است که مرکز اصلی آن عربستان می‌باشد. عربستان با درآمدهای سرشاری که از منابع نفتی و از طریق حرمین شریفین به دست می‌آورد، تبلیغات وسیعی علیه شیعه انجام داده است و با ایجاد مدارس، حمایت از مطبوعات، ایجاد و حمایت از احزاب، ایجاد مراکز فرهنگی و توزیع کمک‌های مالی در مناطق محروم و تلاش در جذب آنها به فرقه وهابیت و همچنین ایجاد تصویر منفی از شیعیان بخصوص ایرانیان نموده است و به این طریق مانع بسیاری از فرصت‌های ایران برای صدور انقلاب شده است. (حشمت‌زاده، ۲۰۰۶: ۱۸۱-۱۸۲).

۳. ممنوعیت احداث مکان‌های مذهبی و حوزه‌های علمیه شیعی در عربستان: شیعیان عربستان برای تأسیس مسجد، حسینیه و یا رسیدگی به مکان‌های مذهبی خود به شدت محدودیت دارند. همچنین به کاربردن بلندگو در مساجد آنها غیرمجاز است. حتی مسئولین سعودی در سال ۱۳۶۹ «حوزه علمیه المبارزه»، که تا آن زمان دارای شانزده سال سابقه فعالیت بود، تعطیل و بعضی از اساتید آنجا را زندانی نمودند (بی‌نا، ۱۹۹۵: ۲۶). در اقدامی دیگر مسافرت اتباع سعودی به‌خصوص شیعیان آن کشور به ایران ممنوع گردید (محمدی، ۲۰۰۷: ۱۵۷).

۳. تشدید اقدامات امنیتی در داخل عربستان به منظور زیر فشار گذاشتن طرفداران انقلاب اسلامی ایران از دیگر اقدامات بود و پلیس امنیتی برای شناسایی رهبران شیعی و کشف سازمان آنان تدابیر شدید امنیتی برقرار ساخت و خانه‌های افراد مظنون به‌طور ناگهانی مورد بازرسی و تفتیش قرار گرفت. عربستان بلافاصله پس از پیروزی انقلاب ایران، بسیاری از افسران و درجه‌داران شیعی و بسیاری از کارگران و متخصصان شیعی فعال در شرکت آرامکو را از کار اخراج و یا تنزل درجه داد (محمدی، ۲۰۰۷: ۱۵۷).

۴. مطرح کردن و بزرگ‌نمایی مسائل اختلاف‌انگیز بین شیعه و سنی توسط حکومت سعودی.

۵. سرکوب و کشتار شیعیان معترض توسط حکومت سعودی: پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران شیعیان استان شرقی در سال ۱۳۵۸ تجمعات اعتراض آمیزی برگزار نمودند، که این درگیری‌ها سرکوب و تعداد زیادی از آنان کشته شدند. همچنین پس از کشتار حجاجیان ایرانی در مرداد ۱۳۶۶ اوضاع در استان شرقی متشنج شد. در تابستان ۱۳۶۶ درگیری مسلحانه‌ای میان چهار نفر از نیروهای حزب الله حجاز و نیروهای امنیتی عربستان در شهر قطیف رخ داد که هر چهار نفر دستگیر و در نهایت اعدام شدند (حسینی و برزگر، ۲۰۱۳: ۱۸۴).

۶. کمک‌های مالی تسلیحاتی سیاسی عربستان به عراق طی جنگ تحمیلی: هر چند حکومت سعودی در ابتدای جنگ اعلام بی‌طرفی نمود ولی عملاً از بذل هرگونه کمک‌های مادی و معنوی به رژیم بعث عراق دریغ نمود و با اهدای وام‌های کلان، مهم‌ترین منبع مالی خرید تسلیحاتی عراق بوده است و حتی باید گفت که مقامات سعودی به جهت نگرانی از توسعه انقلاب اسلامی در منطقه، مشوق عراق در جنگ علیه ایران بوده‌اند (شورمیچ، ۲۰۱۷: ۱۰۸).

۷. طراحی توطئه نفتی توسط عربستان علیه ایران: عربستان سعودی در جلسه ۷۶ اوپک (آذر ۱۳۶۴)، طرح جدیدی ارائه داد که آن طرح دفاع از سهمیه اوپک در بازار جهانی حتی به قیمت کاهش بهای نفت بود که برخلاف مخالفت ایران تصویب شد. با تصویب این طرح عربستان، بازارهای نفتی آن‌چنان اشباع شد که قیمت نفت به پایین‌ترین سطح خود رسید. هدف اصلی این برنامه از بین بردن درآمدهای مالی ایران بود (جلیلود، ۲۰۰۹: ۴۵ و ویل، ۱۹۹۲: ۴۹۴-۴۹۶).

۸. تأسیس اداره ویژه‌ای با عنوان دائره المكافحه التبشیر الشیعی، (اداره مبارزه با گسترش تبلیغات شیعه) که بودجه هنگفتی جهت مبارزه با گسترش انقلاب اسلامی ایران به آن اختصاص یافته است

۹. (محمدی، ۲۰۰۷: ۱۵۸)، کمک به گسترش تفکر سلفی در منطقه، به‌ویژه در افغانستان و پاکستان که منجر به تشکیل حکومت سلفی طالبان در افغانستان شد و تألیف و تکثیر صدها کتاب و دانشنامه، و اعلام ده‌ها فتوا در اثبات کفر شیعیان. که در نتیجه چنین احکامی کشتن شیعیان از جنبه شرعی مجاز خواهد بود (حسینی و برزگر، ۲۰۱۳: ۱۸۴).

۹. سعی در جایگزینی ایران به جای رژیم صهیونیستی به‌عنوان دشمن درجه اول اعراب (حسینی و برزگر، ۲۰۱۳: ۱۸۴)؛ به زعم سعودی‌ها اسرائیل می‌تواند در مبارزه با ایران در کنار عربستان باشد.

۱۰. خرید میلیاردها دلار سلاح‌های آمریکایی و انگلیسی که نشان دهنده احساس خطر عربستان از تهدیدات فرامرزی، از جمله خطر درگیری نظامی احتمالی با ایران می‌باشد (حافظ‌نیا، ۲۰۰۵: ۱۱۸ و درودیان، ۲۰۰۱: ۳۱-۶۶).

۱۱. شکل‌گیری شورای همکاری خلیج فارس: عربستان سعودی در شرایطی که دو رقیب اصلی‌اش، یعنی ایران و عراق درگیر جنگ بودند، در سال ۱۳۶۰ (۱۹۸۱) با تشویق ایالات متحده اقدام به تشکیل شورای همکاری خلیج فارس نمود. این شورا ابتدا یک سازمان اقتصادی و سیاسی بود، ولی ضمناً به سمت توسعه‌ی مناسبات نظامی و امنیتی میان اعضا نیز حرکت کرد (شورمیچ، ۲۰۱۷: ۱۰۸).

۱۲. قطع روابط دیپلماتیک با ایران از جانب عربستان در اردیبهشت ۱۳۶۷ و اخراج دیپلمات‌های ایرانی از این کشور (کشیشیان، ۲۰۰۲: ۸۳ و عظیمی، ۱۹۹۵: ۱۲۶)

۱۳. کمک گرفتن از معارضان ایرانی جهت کسب اطلاعات از داخل ایران و علاوه بر این به کارگیری آنها برای مقابله با تحرک سیاسی و تبلیغاتی ایران در منطقه (اسناد وزارت امور خارجه سال‌های ۱۳۶۲-۱۳۶۴ کارتن ۲۴ پرونده ۲۱۸/۲/۲ صفحه ۵۰).

۱۴. تقویت طالبان و تشویق به مبارزه با شوروی سابق: کمک‌های مالی هنگفت عربستان برای تقویت طالبان و تشویق نیروهای اعراب افغانی و سوق دادن شور انقلابی جوانان سعودی به مبارزه با شوروی و دور نگه‌داشتن آنها از جغرافیای سیاسی عربستان که در همین راستا صورت می‌گرفت (قویدل دوستکوهی، ۲۰۰۴).

۱۵. عربستان سعودی توانست در اتحادیه عرب، با کمک مالی به بعضی از کشورهای عرب منطقه در زمان خلاء وجودی مصر در این اتحادیه نقش مؤثری را ایفاء نماید، عربستان با نفوذی که بر دیگر کشورها کسب نموده بود اقدامات زیادی بر علیه ایران انجام داد از جمله: وزرای خارجه اتحادیه عرب در سال ۱۹۸۴ با متجاوز اعلام نمودن ایران، از شورای امنیت خواستار اعمال فشار بیشتری برای قبولانیدن صلح به ایران شدند. همچنین در چهارمین اجلاس وزرای کشورهای عرب در سال ۱۹۸۶، ضمن ابراز تأسف از ادامه جنگ اعلام نمودند که هرگونه تجاوز به عراق به منزله تجاوز به امت عرب می‌باشد. که کاملاً بحق بودن جنگ، یا ناحق بودن آن را کنار گذاشته و عصبیت عرب را مطرح نمودند. از دیگر اقدامات انجام شده باید از کمیته هفتگانه عرب متشکل از مراکش،

تونس، اردن، کویت، یمن شمالی (سابق) و عراق و عربستان سعودی نام برد که به تحریکات گسترده‌ای در حمایت از عراق اقدام نمودند (عطایی و سردشتی، ۲۰۱۰: ۸۲).

۱۶. هر چند نفوذ عربستان سعودی در جنبش عدم تعهد کم است، اما این کشور توانست با سازماندهی تعدادی از اعضای عرب و مسلمان این جنبش، امکان بهره‌برداری مطلوب ایران از این جنبش را محدود نماید. این اقدامات سیاسی انجام شده توسط حامیان عراق و در رأس آنها عربستان بر علیه ایران منجر به صدور قطعنامه و بیانیه‌های مختلف از مجامع بین‌المللی و منطقه بر علیه ایران گردید. یکی دیگر از عرصه‌های رقابت ایران و عربستان سعودی در سازمان کنفرانس اسلامی بوده است. این دو کشور از اعضای مهم و تأثیرگذار سازمان کنفرانس اسلامی هستند و دارای زمینه‌های مشترک و همچنین موارد اختلاف زیادی می‌باشند. همکاری‌های ایران با سازمان دارای فراز و نشیب‌های زیادی بوده است که تحت تأثیر محیط بین‌المللی، شرایط محیطی سازمان و نیز تحول در نگرش کشور به سازمان کنفرانس اسلامی بوده است جایگاه عربستان سعودی در سازمان به‌واسطه ثروت فراوان، قومیت عربی و نیز وجود اماکن مقدس در آن کشور، بسیار برجسته می‌باشد. و به‌واسطه همین اهرم‌ها، نفوذ خود را در سازمان افزایش می‌دهد و در بیشتر موارد سیاست‌های این کشور در تقابل با سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران قرار دارد (دهنوی، ۲۰۱۲: ۱۳۵).

نتیجه‌گیری

هر چند کشتار جمع‌کثیری از حجاج ایرانی (۳۲۵ نفر) مهم‌ترین حادثه تأثیرگذار بر روابط دو کشور پس از انقلاب اسلامی بود که توسط نیروهای امنیتی و ارتش عربستان و به بهانه برگزاری مراسم «برائت از مشرکین» در مکه صورت گرفت. اما ریشه این حوادث بیش از آن که ناشی از تفاوت نگرش در فلسفه حج، یا برگزاری راهپیمایی‌های برائت و نحوه برگزاری آن باشد ناشی از تضادهای ایدئولوژیک و ترس عربستان از سرایت انقلاب اسلامی به آن کشور بوده است. قابل توجه است، تحریک عربستان توسط ایالات متحده آمریکا و تاحدی نیز جنگ ایران و عراق نیز از عوامل اصلی در افزایش تنش در مناسبات دو کشور بوده است، حتی مشاجره دو کشور بر سر مراسم حج یا منازعه مستمر دو کشور در مورد میزان تولید و نحوه تعیین قیمت نفت بیشتر متأثر از عوامل فوق بوده است. زیرا بازتاب انقلاب اسلامی در عربستان تنها به شیعیان منحصر نشد، بلکه وهابیون و اهل تسنن نیز در مواجهه با انقلاب اسلامی و اسلام‌خواهی، کشش فراوانی از خود نشان دادند. فلسفه و رویکرد به حج بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در مقایسه با قبل از انقلاب دگرگون شد و مناسک حج که از مبانی دین اسلام است پس از انقلاب اسلامی برای انجام مقاصد خارجی انقلاب اسلامی مورد اهتمام واقع شد. از این‌رو ایرانیان به روش‌های مختلف به‌ویژه برگزاری مراسم برائت از مشرکان سعی در گسترش انقلاب اسلامی داشته‌اند. امام خمینی(ره) هر سال به‌زوار خانه خدا پیام می‌دادند و خواهان برگزاری مناسک حج با مضمون واقعی می‌شدند. اما شعارهای واحد، تجمع حجاج، وحدت و

شکوه راهپیمایی براثت از مشرکین در پیش چشم صدها هزار حاجی از سراسر دنیا می‌توانست تبدیل به کانون خروشان برای گسترش انقلاب اسلامی گردد. در نتیجه این موضوع ترس و هراس سعودی‌ها را به همراه داشت. علاوه بر این، پیروزی انقلاب اسلامی در ایران ضربه‌ای کوبنده بر حکومت سعودی وارد کرد؛ به این علت که حکومت آنها سلطنتی بود و مانند حکومت قبلی ایران به آمریکا وابسته بود و این دلواپسی برای آنها وجود داشت که اگر قیامی مردمی توانست شاهنشاهی ایران را منقرض کند، همین سرگذشت می‌توانست برای آنها رخ دهد؛ بنابراین عربستان سعودی، با روش‌های گوناگون حتی با استفاده از ظرفیت حج، درصدد کنترل انقلاب ایران برآمد. هر چند عزم جمهوری اسلامی بر صدور انقلاب به عربستان جدی بود اما دولتمردان سعودی که از گسترش انقلاب اسلامی به عربستان در هراس بودند؛ نهایت تلاش خود را به‌عمل می‌آوردند تا مانع از گسترش پیامدهای انقلاب شوند. به‌طوری‌که در دهه نخستین انقلاب اسلامی، روابط ایران و عربستان از حالت عادی خارج شد و به تیرگی گرایید. علاوه بر اقدامات پیشگراانه عربستان برخی موانع داخلی مانند تغییر در سیاست‌های خارجی ایران یا برخی موانع خارجی مانند جنگ تحمیلی نیز مانع از گسترش بیشتر انقلاب در عربستان سعودی گردید.

References

- Abedzadeh, Hassan (1992). *The complete text of the Constitution*, Tehran: Abedzadeh Publication. (In Persian)
- Aghaei, Seyyed Davoud (1989). *Politics and Government in Saudi Arabia*, Tehran: Political Book. (In Persian)
- Akhwan Kazemi, Bahram (2000). "Divergence and Convergence in Iran-Saudi Arabia Relations", *Middle East Studies Quarterly*, Vol. 7, No. 2: 115-146. (In Persian)
- Akhwan Kazemi, Bahram (2013). "Theoretical explanation of Imam Khomeini's leadership from the perspective of the criticism of the theory of charismatic leadership", *Scientific Research Quarterly of Islamic Revolution Studies*, Vol. 14, No. 50: 7-26. (In Persian)
- Al-Wadaei, Muqbal bin Hadi (1986). *Al-Ihad al-Khomeini fi al-arz al-Haramain*, Al-Cairo, al-Haramain Publication.
- Amiri, Alineqi (2008). "Philosophy of Hajj and Management Science", *Quarterly Journal of Philosophy of Religion*, Vol. 6, No. 3: 149-174. (In Persian)
- Asadi, Bijan (2002). *Persian Gulf and its problems*, Tehran: Samit Publishing House. (In Persian)
- Atai, Farhad and Sardashti, Fahima (2010). "Convergence among Arab League Member States", *Middle East Studies Quarterly*, Vol. 17, No. 2: 71-96. (In Persian)

- Azimi, Ruqiyeh al-Sadat (1995). *Saudi Arabia*, Tehran: Ministry of Foreign Affairs. (In Persian)
- Beil, Jamiz (1992). *Eagle and Lion*, Translated by Mahosh Gholami, Tehran: Nashkobeheh Publication.
- Dehnavi, Sara (2018). "Comparison of the role and position of Iran and Saudi Arabia in the Organization of the Islamic Conference", Master's Thesis, Azad University, Tehran Branch. (In Persian)
- Deshiri, Mohammad Reza (2012). *Conceptual and theoretical reflection of the Islamic revolution in international relations*, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. (In Persian)
- Drodian, Mohammad (2008). *The End of the War: An Overview of the Iran-Iraq War*, Tehran: Publications of the Center for War Studies and Research of the Islamic Revolutionary Guard Corps. (In Persian)
- Fallahnejad, Ali (2004). *Issuing Policy of the Islamic Revolution*, Tehran: Center for Islamic Revolution Documents. (In Persian)
- Fazlinia, Nafiseh (2016). *Shi'ism geopolitics and the West's concern about the Islamic Revolution*, Qom: Shiismology Publication. (In Persian)
- Firhi, Davoud (2014). *Political System and Government in Islam*, Tehran: Samt Publications. (In Persian)
- Fouiyeh, Claude (1988). *Nizam Al Saud*, Translated by Nuruddin Shirazi, Tehran: Farandish Publication.
- Fuller, Graham (1994). *The Qiblah of Iran's Geopolitical Scholar*, Translated by Abbas Mokhbar, Tehran: Center Publishing.
- Gause III, F. Gregory (2002). *The Foreign Policy of Saudi Arabia*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Hafeznia, Mohammadreza (2004). *The strategic role of the Persian Gulf and the Strait of Hormuz*, Tehran: Samt Publications. (In Persian)
- Heshmatzadeh, Mohammad Baqer (2007). *The Impact of Islamic Revolution on Islamic Countries*, Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought. (In Persian)
- Hiyat al-Kabbar al-Ulama (1988). "Decision of the Hiyat al-Kabbar al-Ulama", Al-Baqar al-Islami magazine, Vol. 23, No. 2: 75-90.
- Hosseini, Seyyed Mohammad Sadegh and Barzegar, Ebrahim (2012). "The Theory of Spreading and Reflecting Iran's Islamic Revolution on Saudi Arabia", Islamic Revolution Studies Quarterly, Vol. 10, No. 33: 173-188. (In Persian)
- Hunter, Sherin (2001). *The Future of Islam and the West: Clash of Civilizations or Peaceful Coexistence*, Translated by Homayoun Majed, Tehran: Farzan Rooz Publishing and Research.
- Ibrahim, Fouad (2008). *Shiites in the modern Arab world of Saudi Arabia*, Translated by Reza Simbar, Tehran: Imam Sadiq University Publications and the Institute of Cultural and Social Studies of the Ministry of Science and Research.
- Jalilund, Amina (2008). "War and its effects on Iran's oil economy", Nagin Iran Quarterly, Vol. 8, No. 30: 39-52. (In Persian)
- Kamali, Hamidreza (2012). *Middle East 9, especially the internal issues of Saudi Arabia*, Tehran: Abrar Contemporary International Studies and Research Institute. (In Persian)

- Makarem Shirazi, Nasser et al. (1371). *Tafsir al-Nash*, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya.
- Mirdamadi, Hassan (1990). *Crime of Wahhabism*, Tehran: Islamic Education Publications. (In Persian)
- Mohammadi, Manouchehr (2007). *Global Reflection of the Islamic Revolution*, Tehran: Publishing Organization of Islamic Culture and Thought Research Institute. (In Persian)
- Naimi Arfa, Bahman (1991). *Principles of behavior of the Persian Gulf Cooperation Council towards J.A. Iran*, Tehran: Bureau of Political and International Studies of the Ministry of Foreign Affairs. (In Persian)
- Rahmanian, Hossein (2014). *Saudi Arabia, Bureau of Political and International Studies*, Tehran: Ministry of Foreign Affairs. (In Persian)
- Rosen, Bari (2000). *The Iranian Revolution: Ideology and Symbolism*, Translated by Siavash Moridi, Tehran: Institute of Art, Culture and Communication.
- Sabzevari, Asghar (2012). "The position of Shiites in the social political system of Saudi Arabia", Master's Thesis, Islamic Azad University, Shahreza branch. (In Persian)
- Sediqi, Kalim (2000). *Islamic Movements and the Islamic Revolution of Iran*, Translated by Seyed Hadi Khosrowshahi, Tehran: Information. (In Persian)
- Sedki, Abolfazl (1989). *Iran's foreign policy from the beginning to the year 1968*, Tehran: Islamic Revolution Documentation Center. (In Persian)
- Shafiei, Sadiq; Montazer-ol-Ghaem, Asghar and Chelongar, MohammadAli (2016). "Analyzing the relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia in the first decade after the victory of the Islamic Revolution of Iran", *Historical Researches*, Vol. 9, No. 33: 1-22. (In Persian)
- Shaghaghi, Fathi (1996). *Islamic Jihad*, Translated by Seyed Hadi Khosrowshahi, Tehran: Information. (In Persian)
- Shurmich, Mohammad (2017). "The effect of the Islamic Revolution on the relations between Saudi Arabia and Iran in the first decade of the Islamic Republic (1358-1368)", *Scientific Research Quarterly of Islamic Revolution Studies*, Vol.14, No. 50: 99-116. (In Persian)
- Vassiliev, Alexei (1998). *The History of Saudi Arabia*, London: Sagi Publications.
- Wright, Robin (2000). *The last great revolution: Turmoil and Transformation in Iran*, New York: Vintage Books.
- Yazdani, Enayatollah; Aqahusseini, Alireza and Sheikun, Ehsan (2012). "Investigating the tools and methods of issuing the values of the Islamic Revolution of Iran", *Islamic Revolution Research Quarterly*, Vol. 1, No. 1: 247-278. (In Persian)
- Zamzam, Alireza (2001). "Theory of Trotsky's Revolution and Iran's Islamic Revolution", *Islamic Revolution Research*, Vol. 3, No. 5: 139-168. (In Persian)